
В. П. Колісник, доктор юридичних наук,
професор Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Конституційні засади демократичної трансформації публічної влади на пострадянському просторі та визначальні фактори впливу на цей процес

Майже протягом усього ХХ століття людство було втягнуте у низку великомасштабних соціальних експериментів, які, на думку їх фундаторів, теоретиків, ініціаторів, організаторів та прихильників, мали б ошасливити людство (чи окремі народи) або ж принаймні вивести його на принципово новий рівень розвитку та організованості, здатний покласти край стражданням, несправедливості, нерівності, бідності та іншим вадам, негараздам і проблемам, що переслідували людство протягом кількох тисячоліть. Привабливі на перший погляд теорії та гасла на практиці лише поглибили страждання численних скривджених та обездолених, потягли за собою загибель мільйонів людей, посилили переслідування, поглибили різницю між багатими та бідними, спричинили руйнацію сімейних, релігійних, моральних, духовно-культурних та інших соціальних цінностей традиційного суспільства, спровокували спалахи злочинності, насильства, жорстокості, екстремізму, тероризму. Багато тоталітарних, авторитарних, диктаторських та інших недемократичних режимів припинили своє існування або ж під тиском зо-

внiшнiх сил, або ж через активнi масовi протести значних народних мас, або ж через накопичений тягар численних власних проблем та втрату керованостi полiтичними, соцiально-економiчними i духовно-культурними процесам.

Держави, що звiльнилися вiд тоталiтарних, авторитарних, диктаторських та iнших недемократичних режимiв, з огляду на доволi успiшний, вельми переконливий та привабливий досвiд захiдних демократiй, доволi часто також декларували прихильнiсть до демократичного устрою та демократичних цiнностей. При цьому вони сподiвалися досить швидко та порiвняно легко досягти значних успiхiв та iстотного покращення функцiонування економiки, багатьох iнших сфер життєдiяльностi суспiльства, iх збалансування i оптимiзацiї, а також суттєвого пiдвищення середнього рiвня життя населення. Так само занадто оптимiстично оцiнювали перспективи поширення демократичних здобуткiв захiднi експерти i аналiтики, починаючи з Ф. Фукуями, бiльшiсть яких вважали, що зi зникненням так званого «соцiалiстичного табору» та й самого СРСР свiтова демократiя начебто остаточно перемогла i незабаром має статися «унiверсалiзацiя захiдної лiберальної демократизацiї як завершальної форми людського урядування»¹.

Проблеми демократичного транзити дослiджували Р. Даль, Х. Лiнц, Д. Растоу, Ж.-Ф. Ревель, С. Хантiнгтон, Ф. Шмiттер та iншi науковцi. До аналізу окремих аспектiв демократичної трансформацiї зверталися й вiтчизнянi вченi, зокрема, М. Баймуратов, В. Погорiлко, О. Романюк, О. Радченко та iн. У 2007 році була захищена кандидатська дисертацiя О. Марчак «Демократичний транзит у посткомунiстичних краiнах: теоретико-методологiчнi й прикладнi аспекти»².

Як зазначає О. Радченко, «трансформацiя при переходi до демократiї вiдбувається переважно у полiтичнiй сферi, де монопольна система державного управлiння перетворюється на плюральну. У позаполiтичних сферах вiдбувається лише iх адап-

¹ Ревель, Ж.-Ф. Вiдживлення демократiї / Ж.-Ф. Ревель. – К. : Критика, 2004. – С. 24, 31.

² Марчак, О. Демократичний транзит у посткомунiстичних краiнах: теоретико-методологiчнi й прикладнi аспекти / О. Марчак. – Одеса, 2007. – 20 с.

тація до нового режиму функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм, в культурі — політичні обмеження)»¹.

Офіційне проголошення намірів орієнтуватися на демократичні цінності та керуватися демократичними принципами здійснювалося в державах, що виникли на пострадянському просторі, в основному трьома способами. Перший з них полягав в офіційних заявах високопосадовців, лідерів політичних партій та дипломатичних відомств щодо прихильності демократії. Другий — в ухваленні офіційних документів та передконституційних актів, в яких наголошувалося на демократичному виборі держав. Третій — у конституційному закріпленні демократичних принципів та демократичних процедур.

Конституційні засади демократичної трансформації публічної влади в державах пострадянського простору багато в чому схожі та навіть збігаються, хоча й мають певні відмінності. У конституціях вказаних держав набули закріплення різноманітні демократичні за змістом положення та принципи, спрямовані на побудову системи державних органів саме на засадах демократії: визнання народу єдиним джерелом влади; формування представницьких органів публічної влади шляхом проведення періодичних вільних виборів; визнання широкого спектру демократичних за змістом прав і свобод людини; ухвалення парламентами та іншими державними інституціями рішень з дотриманням встановлених демократичних процедур тощо. Так, наприклад, відповідно до ст. 3 Конституції Російської Федерації «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Російській Федерації є її багатонаціональний народ»². У статті 13 Конституції Республіки Узбекистан вказується: «Демократія в Республіці Узбекистан базується на загальнолюдських принципах, згідно з якими вищою цінністю є людина, її життя, свобода,

¹ Радченко, О. Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/DeVr/2009_3/fail/+Radchenko.pdf.

² Конституция Российской Федерации. — М. : Юрид. лит., 1993. — С. 4.

честь, гідність та інші невід'ємні права»¹. Згідно зі ст. 4 білоруської Конституції «демократія в Республіці Білорусь здійснюється на основі багатоманітності політичних інститутів, ідеологій та думок»². За Конституцією Республіки Вірменія (ст. 2) «влада в Республіці Вірменія належить народу. Свою владу народ здійснює шляхом вільних виборів, референдумів, а також через передбачені конституцією державні органи, органи місцевого самоврядування та посадовців»³.

Проголошуючи прихильність до демократії, представники політичної еліти постсоціалістичних та пострадянських держав переслідували кілька цілей. По-перше, отримати прихильність з боку лідерів світових держав прогресивного поступу і отже, як наслідок, визнання світовим співтовариством новоутворених держав, що давало значні переваги перед тими державами, котрі такого визнання могли й не отримати (йдеться передусім про членство у міжнародних та міждержавних організаціях, міждержавні контакти, поїздки, інвестиції, кредитні ресурси тощо). По-друге, істотно збільшити свою популярність чи здобути прихильність з боку виборців, а також або значно зміцнити свої позиції у парламентах та інших державних органах (якщо вони уже були там представлені), або ж прийти до влади чи долучитися до її здійснення. По-третє, задовольнити власні амбіції та посилити свою вагу і свій вплив на політичному Олімпі. По-четверте, посівши високе та престижне місце в політичній ієрархії, покращити добробут для себе і своєї родини.

Проте процеси демократичної трансформації системи здійснення публічної влади в пострадянських державах проходили доволі складно та суперечливо. Задекларовані демократичні перетворення в одних державах привели до значних (а інколи навіть вражаючих) позитивних результатів, а в інших державах — дали загальних сентенцій та розмов справа не пішла й суттєвих зрушень не відбулося. Виникає запитання: чому ж тоді в одних

¹ Конституція Республіки Узбекистан. — Ташкент : Узбекистон, 1992. — С. 11.

² Конституція Республіки Беларусь. — Минск : Польша, 1994. — С. 4.

³ Конституція Республіки Армения. — Ереван : Мхитар Гош, 1996. — С. 81.

державних процеси демократизації збіглися у часі з реформуванням економіки і соціальної сфери та привели до нової якості життя та нової, більш ефективної системи здійснення публічної влади (системи політичного владарювання), а в других — навпаки, потягли за собою скорочення та навіть руйнацію виробництва, падіння якості життя, поширення безробіття, масове зубожіння населення, дискредитацію ідей демократії, лібералізму, ринкової економіки та ринкових реформ, призвели до часткової чи навіть досить значної втрати керованості суспільно-політичними та економічними процесами.

Серед головних факторів, які здійснили визначальний вплив на перебіг процесів демократичної трансформації у різних типах посттоталітарних, поставторитарних (у тому числі постсоціалістичних та пострадянських) державах, варто виокремити дві групи чинників: 1) чинники, що сприяли утвердженню демократії та демократизації усіх чи більшості сфер життєдіяльності суспільства і держави (позитивні чинники); 2) чинники, що гальмували і ще й досі певною мірою продовжують перешкоджати процесам демократизації (негативні чинники).

До першої групи чинників належать: 1) усвідомлення політичною елітою потреби в демократизації всіх сфер громадсько-політичного життя й передусім сфери здійснення публічної влади; 2) поширення та популяризація політичною елітою ідей демократії та демократизації серед широкого загалу; 3) формування масового демократичного світогляду громадян, демократичної за змістом політичної та правової культури і свідомості, розуміння і усвідомлення переваг демократичної організації влади; 4) поширення інформації про накопичений досвід демократичного поступу розвинених держав, переконливі результати їх головних здобутків та їх динамічний розвиток як результат передусім дотримання демократичних норм та демократичної організації державної влади; 5) створення умов для постійного та всебічного обговорення найбільш важливих, складних та навіть болючих проблем розвитку суспільства і держави; 6) функціонування політичної системи на засадах справжньої свободи політичної діяльності та політичної конкуренції, що сприяє систематичному оновленню та періодичній зміні політичних еліт.

Разом з тим зазначені чинники запрацювали на повну потужність далеко не в усіх пострадянських республіках. Багато з тих факторів, що сприяли процесам демократизації на пострадянському просторі, виявилися повністю заблокованими або ж гальмувалися і продовжують гальмуватися з різних причин. Серед головних чинників, що створюють перешкоди на шляху процесів демократизації та демократичної організації системи здійснення публічної влади, слід вказати перш за все такі: 1) нерозуміння політичною елітою і широким загалом цінності демократії і зневіра у можливостях демократизації; 2) нерозуміння та незнання сутності демократії, процесів демократизації та демократичних процедур і небажання їх з'ясувати; 3) поширення історичних та політичних міфів, що спотворює уявлення і про минуле, і про сьогодення, маніпуляція свідомістю громадян за допомогою ЗМІ, ресурсів Інтернету, системи освіти та публічних виступів; 4) стимулювання псевдополітичної активності, коли підтримка окремих політичних сил та масові політичні заходи (у тому числі «протестні» акції та акції «на підтримку») проводяться за певну плату (показово, що учасники таких заходів досить часто навіть не знають, з приводу чого та з якою метою вони «імітують» політичну активність); 5) відсутність справжньої політичної еліти; 6) відсутність справжніх політичних партій; 7) конформізм і поблажливість громадян, їх здатність «подарувати» політикам відвертий обман та нехтування передвиборчими обіцянками; 8) небажання більшості громадян займатися політикою, аналізувати передвиборні програми, систематично аналізувати діяльність політиків та давати оцінку їх діям і в такий спосіб формувати громадську думку та висловлювати її, здійснювати постійний демократичний контроль за владою; 9) намагання окремих фінансово-промислових груп формувати псевдополітичні партії чи поставити в повну залежність та жорстке підпорядкування існуючі вже партії, певні партійні фракції в органах публічної влади та маніпулювати ними з метою ухвалення вигідних для таких груп рішень, надання їм пільг, преференцій, вигідних замовлень та монополізації окремих сфер і галузей, тобто — вирішення власних бізнесових питань, а не актуальних проблем життєдіяльності суспільства чи громади; 10) нехтування органами публічної влади та поса-

довцями громадської думки, небажання та невміння враховувати її у повсякденній діяльності, корегувати відповідно до конструктивної критики власні дії та рішення.

М. Лендъел підкреслює: «Ще одним чинником, який визначає специфіку демократизації у регіоні Центральної Європи, тутешні вчені називають так звану «історичну спадщину» (концепція *Path dependency*), яка впливає на вибір політичною елітою чи опосередкований самовибір суспільством стратегії демократичних перетворень»¹.

С. Гавриш наголошує, що «небезпечним для долі демократичного транзиту України є й рівень олігархічності влади»². Вказана теза є справедливою і для багатьох інших пострадянських держав, в яких успішність ведення бізнесу визначається у багатьох випадках не здібностями, наполегливістю та освіченістю, а належністю до політичних лідерів та їх покровительством, протекціонізмом з боку владної верхівки та здатністю витримати корупційний прес чиновників (у тому числі з боку митників, податківців та навіть правоохоронців). Іноді це призводить врешті-решт до монополізації цілих сфер і галузей, поглинання або знищення конкурентів (у тому числі з політичних мотивів), штучного створення несприятливих умов для підприємництва взагалі чи окремих його сегментів. За таких умов обмеження економічної свободи призводить до звуження економічного підґрунтя політичної свободи і політичної конкуренції, а отже, й для запровадження демократії та ствердження демократичних процедур.

Крім того, для багатьох держав пострадянського простору істотними негативними чинниками, що гальмують процеси демократизації системи здійснення публічної влади, є геополітична нестабільність, невирішені територіальні проблеми та втрата або загроза втрати певної частини власної території, а також надмірні особисті амбіції та забаганки окремих політичних лідерів, схильних до перебільшення власної ролі у процесах державотворення та власної значущості, переконаних у доціль-

¹ Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.. – Острог: вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – Вип. 3. – 2008. – С. 138.

² Гавриш, С. Шлях від комунізму до демократії більш довгий і тернистий, ніж шлях від демократії до комунізму / С. Гавриш // Регіон. – 1999. – 17 лип. (№ 22).

ності та припустимості тимчасового відходу від окремих постулатів демократії з метою збереження «громадського спокою та злагоди», забезпечення «стабільності та правопорядку».

Для подолання негативного впливу на процеси демократизації зазначених чинників в Україні потрібні, по-перше, політична воля щодо їх подолання чи хоча б мінімізації, по-друге, формування нової політичної еліти та висування нових політичних лідерів, здатних осягнути й обстоювати цінності демократії та конституціоналізму, по-третє, подолання громадськістю політичної апатії та зневіри у можливостях демократії, усвідомлення широким загалом неприйнятності «аморфних» політичних систем, уражених протекціонізмом та корупцією, підтримка нових політиків — прихильників свободи, конституціоналізму та демократії.

В. П. Колесник

**КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ
ТРАНСФОРМАЦИИ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ НА
ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ И ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ
ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭТОТ ПРОЦЕСС**

В статье рассмотрены некоторые позитивные и основополагающие негативные факторы, существенным образом предопределившие особенности демократических преобразований в государствах постсоветского пространства, и их противоречивый характер.

Ключевые слова: демократическая трансформация, демократический транзит, органы публичной власти, факторы, препятствующие демократизации.

V. P. Kolisnyk

**THE CONSTITUTIONAL BASES OF DEMOCRATIC
TRANSFORMATION OF PUBLIC POWER IN POST SOVIET
SPACE AND THE DETERMINATIVES, INFLUENCING ON THIS
PROCESS**

Some positive and fundamental negative factors, essentially predetermining the features of democratic transformations in the states of post soviet space and their contradictory character, are considered in the article.

Keywords: democratic transformation, democratic transit, organs of public power, factors, interfering to democratization.